

PRIKAZI I OSVRTI

Ivan Kukuljević Sakcinski – utemeljitelj hrvatskih studija

(Tihomil Maštrović, ur. 2011. *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom*.
Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu i dr. 824 str.)

Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom dvanaesta je knjiga iz knjižnog niza “Hrvatski književni povjesničari” kojim se javnosti predstavljaju rezultati istraživanja i (re)valorizacije istaknutih hrvatskih književnih povjesničara 19. i 20. stoljeća. Do sada su, nakon prethodno održanih znanstvenih skupova o pojedinim povjesničarima, objavljeni zbornici o Mihovilu Kombolu, Slavku Ježiću, Franji Fancevu, Tomi Matiću, Albertu Haleru, Branku Vodniku, Ivanu Milčetiću, Dragutinu Prohaski, Milanu Rešetaru, Vatroslavu Jagiću i Šimi Ljubiću. *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* donosi 27 znanstvenih radova izloženih na znanstvenom skupu održanom od 15. do 17. travnja 2010. u Varaždinu i Varaždinskim Toplicama te nekoliko stručnih radova među kojima se posebno ističu opširni popisi Kukuljevićeve bibliografije i literature o Kukuljeviću kao vrijedni prinosi daljnjem istraživanju Kukuljevića i doba kojem svojim djelovanjem pripada.

Zbornik otvara tekst Radoslava Katičića *Ivan Kukuljević Sakcinski i hrvat-*

ski studiji u kojemu autor, pozivajući se na Kukuljevićeve širinu kulturno-znanstvenog djelovanja te njegov interdisciplinarni i komparatistički pristup istraživačkom radu koji se nerijetko proteže izvan hrvatskih granica, Kukuljevića proglašava osnivačem hrvatskih studija. Tihomil Maštrović u radu *Ivan Kukuljević Sakcinski – začetnik hrvatske književne historiografije* donosi pregled Kukuljevićevih prinosa hrvatskoj znanosti s naglaskom na činjenicu da je Kukuljević svojim radovima s područja hrvatske književne historiografije, posebice djelom *Bibliografija hrvatska*, postavio temelje za stvaranje hrvatske književne povijesti, ali i sustavno bibliografsko istraživanje u Hrvata. O toj će temi detaljno pisati Slavko Harni u radu *Hrvatska bibliografija i Kukuljevićev pojam književnosti* predstavljajući *Bibliografiju hrvatsku*, objavljenu u Zagrebu 1860. s dodatkom iz 1863., kao prvu hrvatsku opću retrospektivnu bibliografiju, dok će se fra Hrvatin Gabrijel Jurišić u radu *Djela fra Andrije Kačića Miošića u Kukuljevićevoj*

“*Bibliografiji hrvatskoj*” usredotočiti na jedan aspekt *Bibliografije* i to razmatrajući točnost iznesenih podataka o izdanjima djela Kačića Miošića. Ivan Pederin u *Zborniku* je zastupljen s dva teksta – *Kukuljević kao povjesnik* i *Ivan Kukuljević kao nacionalni pjesnik i dramski pisac* u kojima detaljnom analizom Kukuljevićevih radova utvrđuje njihovu historiografsku vrijednost, ali i ukazuje na slabu umjetničku Kukuljevićevog književnog opusa. Akademik Josip Bratulić u radu *Ivan Kukuljević, prvi predsjednik Matice hrvatske* piše o Kukuljevićevoj djelatnosti u Matici hrvatskoj ističući njegov značaj za uspostavljanje Matice hrvatske kao središnje nakladničke i kulturne ustanove koja je objavljivanjem preko stotinu naslova različitog sadržaja u razdoblju od 1875. do Kukuljevićeve smrti 1889. uspjela istisnuti njemačku i talijansku knjigu i stvoriti hrvatsku čitateljsku publiku.

Ivan Kukuljević Sakcinski u historiografiji je ostao zapamćen i po svom znamenitom govoru u Hrvatskom saboru o potrebi uvođenja hrvatskog jezika u službenu uporabu, a ujedno i kao vrstan govornik čiji se govori i danas donose u tiskanom obliku, pa je na tom tragu više radova posvećeno, u najvećoj mjeri jezičnoj, analizi Kukuljevićevih govora. Prvi takav tekst je Ljiljane Kolenić *Jezik Kukuljevićevih govora* u kojemu autorica na temelju govora objavljenih u Kukuljevićevim *Izabranim djelima* u sklopu edicije “Stoljeća hrvatske književnosti” (1997) analizira leksik i frazeologiju zaključujući kako je ona većinom knjiška s tek rijetkim elementima razgovornog jezika. Ru-

žica Pšihistal priredila je opširan tekst o *Retoričkim aspektima Kukuljevićevih političkih govora* iz ranog razdoblja njegovog političkog djelovanja te ustvrdila Kukuljevićevu “retorsku darovitost”, ali i da njegova uvjerljivost najvećim dijelom ipak leži u Kukuljevićevoj iskrenoj zauzetosti za izloženi sadržaj govora. Sanda Ham analizira *Kukuljevićev saborski govor iz 1843.* odnosno nekoliko inačica njegovih izdanja iz različitih razdoblja te ukazuje na značajne jezične zahvate u usporedbi s prvom tiskanom verzijom objavljenom u *Branislavu* 1843. godine. Jadranka Mlikota iznosi razlike između “*Privatnog*” i “*javnog*” jezika Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i to usporedbom Kukuljevićevih pisama Pavlu Josefu Šafaříku i djela *Putovanje u Bosnu*, pri čemu zaključuje da je javni Kukuljevićev govor obilježen načelima zagrebačke filološke škole, dok je privatni stilski manje dotjeran i neujednačen. Mijo Lončarić u radu *Kukuljevićev književni jezik kajkavski* podsjeća na Kukuljevićeve dnevničke zapise sačuvane u rukopisu koje Kukuljević na početku piše kajkavskim književnim jezikom te analizom početnog dijela zapisa Lončarić donosi glavne osobine toga jezika.

Andrea Sapunar Knežević u tekstu *Ivan Kukuljević Sakcinski i usmena književnost gradišćanskih Hrvata* razmatra Kukuljevićev prinos u povezivanju i upoznavanju hrvatske sredine s moravskim, doljnjoaustrijskim i zapadnougarskim Hrvatima. Kukuljevićev značajan prilog razvoju hrvatske književne historiografije kroz niz životopisa istaknutih Hrvata, a na primjeru

knjige *Glasoviti Hrvati*, razmotrila je Viktorija Franić Tomić u radu *Geneza Kukuljevićeva biografizma* dok je Martina Čavar u tekstu *Ivan Kukuljević Sakcinski kao biograf – prinosnik poznavanju grofa Janka Draškovića* posebnu pozornost usmjerila na Kukuljevićevu studiju u *Glasovitim Hrvatima* o *Porodici Draškovića* i to Janka Draškovića, donijevši pritom i analize ostalih Draškovićevih biografa u 19. stoljeću. Josipa Dragičević u radu *Putopisna proza Ivana Kukuljevića Sakcinskog* analizirala je Kukuljevićeve putopise, odredila njihova zajednička obilježja te ustvrdila njihovo mjesto u književnosti 19. stoljeća. O Kukuljevićevim vezama s Istrom i njezinim preporodnim djelatnicima piše Valnea Delbianco u radu *Ivan Kukuljević i nezaboravljena Istra* te ističe njegova nastojanja da u Istri pobudi narodnu samosvijest i kroz poticanje bilježenja hrvatskih kulturnih i književnih sastavnica njezine povijesti. Dubravka Brunčić u radu *Urbani prostori u pjesništvu Ivana Kukuljevića Sakcinskog* analizom Kukuljevićevog pjesničkog opusa ustvrdila je ulogu gradova u pjesmama kao semantičkih polja važnih za procese nacionalne i kulturne identifikacije i integracije, a osvrnula se i na Kukuljevićeve predodžbe o inozemnim gradovima dok je Ana Batinić u tekstu *Prostornost u Kukuljevićevu književnom opusu* analizirala zastupljenost različitih prostora u Kukuljevićevim književnim djelima naglašavajući njihovu domoljubnu i političku ulogu kojoj je svrha buđenje nacionalne svijesti. Imagološkim kategorijama u Kukuljevićevu dramskom opusu i hrvatskom

književnom romantizmu u radu *Imagološki aspekti Kukuljevićevih drama* bave se Robert Bacalja i Katarina Ivon. Nina Aleksandrov Pogačnik u radu *Ivan Kukuljević Sakcinski – “začinjavac” i “entuzijast”* razmatra Kukuljevićev prinos razvoju hrvatske znanosti, napose hrvatske književne historiografije. Persida Lazarević Di Giacomo piše o odnosu Ivana Kukuljevića Sakcinskog i srpskog političara i književnika Jovana Subotića, s posebnim osvrtom na njihovu korespondenciju vezanu uz kontroverznu Subotićevu čitanku *Cvetnik srbske slovenosti* u koju Subotić uvrštava i hrvatske autore. S uporištem u teoriji novog historizma Vladimira Rezo u radu *Novohistoričko čitanje Kukuljevićeve studije “Marko Marulić i njegovo doba”* donosi analizu spomenute studije objavljene u prvom kritičkom izdanju Marulićevih pjesama u izdanju JAZU 1869. godine. Kukuljevićevim prinosom hrvatskoj muzikologiji bave se Sanja Majer-Bobetko i Gorana Doliner. *Značenje Ivana Kukuljevića Sakcinskog u hrvatskoj glazbenoj kulturi i znanosti* tema je rada Sanje Majer-Bobetko koja je istražila recepciju Kukuljevićevih glazbenih natuknica iz *Slovnika umjetnikah jugoslavenskih* u hrvatskoj muzikologiji s uvidom u Kukuljevićeve priloge glazbenoj publicistici. U središtu zanimanja rada *Prinos Ivana Kukuljevića Sakcinskog istraživanju glagoljaškog pjevanja* Gorane Doliner su istraživanja onih glagoljskih izvora kojima je Kukuljević pridonio osvjetljavanju glazbenih podataka. Rudolf Preinerstorfer u radu *Ivan Kukuljević Sakcinskis Archivforschungen in*

Wien na temelju iznesenih podataka o Kukuljevićevim arhivskim istraživanjima u Beču Kukuljevića predstavlja kao neumornog istraživača, ali i inicijatora istraživačkog rada. Među radovima izloženima na znanstvenom skupu posljednji je rad Ivana Kosića koji donosi iscrpni popis građe sačuvane u *Rukopisnoj ostavštini Ivana pl. Kukuljevića Sakcinskoga u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*.

Drugi dio *Zbornika*, naslovljen *Donatak*, donosi *Nacrt za životopis Ivana Kukuljevića Sakcinskog* Josipe Dragičević u kojem su ukratko izneseni osnovni podatci Kukuljevićevog životopisa. Slijede *Bibliografija Ivana Kukuljevića Sakcinskoga* autorice Martine Čavar i *Popis literature o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* Josipe Dragičević, prilozi koji prvi put na jednom mjestu donose iscrpan popis Kukuljevićevih objavljenih radova i radova o njemu (ukupno 1449 jedinica). Na kraju se nalazi *Kronika Međunarodnoga znanstvenog skupa o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* s programom skupa.

Iz svega navedenog razvidno je da se radi o opsežnom zborniku koji je u predstavljanju Ivana Kukuljevića Sakcinskog pokrio sve aspekte njegovog

života i djelovanja, od književnog i znanstvenog rada do angažmana u političkom, kulturnom i društvenom životu. Zbog takve tematske raznovrsnosti tekstova, neovisno radi li se o preglednim člancima koji otvaraju prostor za daljnja proučavanja ili temeljitim analizama pojedinih segmenata Kukuljevićevog rada, a posebice zbog bibliografskih priloga, sa sigurnošću se može reći da će *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* postati temeljna knjiga za sve one kojima je Kukuljević predmet znanstvenog istraživanja. Ujedno za kraj treba naglasiti činjenicu koja proizlazi iz analize predstavljenih radova, a to je Kukuljevićev komparativan i interdisciplinarni pristup istraživačkom radu, pristup, kao što u svom radu naglašava Radoslav Katičić, bez kojeg se ne može u potpunosti prikazati ni razumjeti hrvatska kultura i sve njezine pojavnosti, a koji nazivamo kroatološkim. Kroatologija svoj institucionalni okvir danas pronalazi u Hrvatskim studijima, pa je u potpunosti prikladno, ali i hvalevrijedno, da su upravo Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu glavni nakladnik *Zbornika o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom*.

Josipa Dragičević

Lektorska *disciplina arcani*

(Marija Bilić, Mijana Donkov, Andrea Fišer, Romina Grčević, Jasenka Ružić, Biserka Sinković, Alenka Tomljenović, Ivana Ujević. 2011. *Lektorska bilježnica*.

Zagreb: Hrvatski radio. 305 str.)

Prijelazom s osamnaestoga na devetnaesto stoljeće englesko je, među ostalim, dekadencijom nagrizeno društvo, izrodilo osebnju pojavu – dendije. “Ta bića”, napisao je Charles Baudelaire, “nemaju druge zanimacije do njegovanja ideje ljepote u samima sebi, zadovoljavanja vlastitih strasti, osjećanja i mišljenja.”¹ Izdajući se za profinjenoga aristokrata, dendi je zapravo izgledom kićen i kočoperan, a ponašanjem upadljiv, podosta ekscentričan pa i sablazno-ljubiv srednjoklasni oblik negodovanja protiv prevladavajućega i jednolikoga građanskoga sloja, ali i protiv krutih onodobnih društvenih normi koje su težile odmjerivosti i ugladenosti, tipičnim britanskim vrlinama na cijeni za vladanja četiriju Georgea i jedne Viktorije. Nije, međutim, riječ o izoliranoj zbilji. Nije rijedak slučaj da neka pojava gasne dramatično i u “velikom” stilu, uz prisuće neobičnih, pretjeranih, a kadikad upravo rugobnih popratnih oblika; da, primjerice, istodobno dok demokracija postaje tek skupom konvencija, u obilju nastaju istančane teorijske rasprave o vladavini naroda.

Hrvatska je jezična kultura, možda ponajbolji odraz nacionalne kulture, podosta nalik dendiju – fićfiriću i skorojeviću, pripadniku srednje klase koji

želi biti aristokratom, u vremenu u kojem doista možda nije mnogo više od slabo razumljiva anakronizma. Ne misli se time – naravno – da je naš jezik, a tako i njegova utkanost u kulturu nekakav mediokritet vrijedan jedino rúga ili žâla. Nego, uzmaštamo li na tren da je naš nedostižni aristokrat zapravo jezična normativnost, bez opozicije prema kojoj sloboda izražavanja postaje i ostaje anarhijom, na dobrom smo putu da u toj podjeli uloga pojмимо i dendija. Svi savjetuju, a nitko (ili tek malo tko) ne normira, odnosno upozorava na normu. Dobro, a što je norma hrvatskoga jezika: je li to preporuka o uporabi četvrtoga izdanja Babića–Finke–Moguša u škola-ma? I koji su zapravo naši normativni jezični priručnici? Čini se da željenoga vladara “po najsposobnijem” (ἀριστοκρατία!) uopće nema, te da ostaje samo dendi – stjecajem slučaja postojeća norma u potrazi za svetim gralom normativnosti. “I posta miš najzad kraljem u zemlji lavovskoj, jer nijednoga lava već ne bijaše.”

U takvu teorijskom okviru lektor postaje “sumnjivo lice” s kojim valja uvijek biti na oprezu: jer on nije doli pragmatični politikantski čankoliz. Osim toga, u našem je ozračju o lektorima nezahvalno pisati: ne samo stoga što

¹ Charles Baudelaire. 2010. Le dendi. U: *Le peintre de la vie moderne*. Pariz: Mille et une nuits, str. 92.

je riječ o zanimanju/službi koju danas ima malo koji narod, tako da je i sâm naziv teško priopćiv i prevediv nego i stoga što se svaka iole ozbiljnija teoretizacija lektora, lekture i lektorstva nužno sučeljava s čuvenih četrnaest teza o lektorima što ih je uobličio akademik Babić. Ne ulazimo ovdje u njihovo vrednovanje: s njima je moguće složiti se, odbaciti ih ili ih pak uvjetno prihvatiti, ali one neupitno ostaju kao ozbiljan izazov, izvrstan ispit savjesti za lektore (o samima sebi) i sve one koji o lektorima govore. Jednako tako, dodatnu pomutnju stvaraju i oni lektori čija je kvaliteta rada upitna – ne toliko zbog nejasne norme koliko li zbog nestručnosti, neuporabe bogomdanoga procesa kritičkoga mišljenja i pomanjkanja pa i same želje za cjeloživotnim obrazovanjem koje zamjenjuje priklanjanje određenomu pravopisu i njegovo ideološko apologiziranje, tako da se na lektore, uz primjerenu zamjenu naziva, u nekoj mjeri smije primijeniti gorkosmiješna Drvarova primjedba o humoristima i njihovu mjestu u svijetu: “Zahvaljujući temeljito isprostituiranom statusu humorista, zahvaljujući nadrihumoristima, humoriste se pogrešno smješta negdje između loših pjesnika, neuspjelih književnika, pjevača zabavne muzike, novinara, komičara, čudaka, klauna, prosjaka i drolja.”²

No, nije da se norma ne bi znala. Istina je, ne može se dvojiti da je “raspra-

va o jeziku, i u normalnim okolnostima predmet složen, u nas [...] još i osjetljiv”.³ Norma je, međutim – i pritom se misli na znanstvenu, zdravim kriterijima utvrđenu, a ne počudnu ili hazardnu normativnost, što znači da ona nije nikakav bauk! – bila jasna i u ono buntovno vrijeme u kojem nije postojalo čak ni rječnika hrvatskoga jezika (izdvojimo li tada još nedovršeni Akademac kao sveukupni popis jezičnih praksâ), a sasvim je dobro zapisana i opisana koju godinu poslije u Matičinu *Jezičnom savjetniku s gramatikom*. Druga je stvar što je mnogo lakše, bezbrižnije, a i oportunije, biti dendi savjetnik⁴ (za kojega vrijedi Balaševićev stih: “da se ne bu opekeli, nikad niš ne bu rekeli: to je najbolje”), nego normativac.

Ne bio naodmet ovaj poduži uvod da se osvijeste prilike u kojima je, u biblioteci “Hrvatski radio”, četrnaest godina nakon vrijednoga djela *Govorimo hrvatski: jezični savjeti*, svjetlo dana ugledala *Lektorska bilježnica*, jezični priručnik osam marnih lektorica naše nacionalne radijske i televizijske kuće. Već i kratak pogled među korice dovoljan je da se uoči troje: preglednost građe, trud i vrijeme potrebno da se prikupi toliki broj natuknica, te njihovu aktualnost – primjeri su to koji se iz dana u dan, iz informacije u informaciju (kojima možda i protiv svoje volje bivamo zatrpavani) lijepe za naše oči, uši i jezik

² Zvonimir Drvar. 1976. *Ekskluzivno za pametne*. Zagreb: Zadružna štampa, str. 11.

³ Antun Šoljan. 1991. Mali osobni prilog raspravi o jeziku (tisuću devetsto šezdeset devete). U: *Sloboda čitanja*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 240.

⁴ Prilično je zlobna podudarnost, i teško je othrvati joj se, da su savjetnici za jezik koji – kao što im ime kaže – češće savjetuju umjesto da usklađuju s normom (a tek normiraju!), u nekim slučajevima i zvanjem (znanstveni) savjetnici.

(nismo, dakle, poput triju mudrih majmuna iz japanske poslovice – ili možda, pokušavajući vidjeti, čuti i govoriti, jesmo?), otkrivajući nam u čem se najviše griješi. A griješi se mnogo.

Kao najpomniji (da li jedini tako po-man?) čitatelj poslije autora, lektor bi, ističe u uvodniku autorica i urednica Jasenka Ružić, trebao nastojati da “dizajnira izričaj i [u]čini ga boljim”. Svojim zahvatima, međutim, “on ne smije iznevjeriti autora, ali niti pokvariti, osiromašiti tekst” koji mora ostati “jasan, privlačan i više od svega u skladu sa standardom” (str. 5). Iz *Bilježnice* je vidljivo da nije riječ samo o poukama, objašnjenjima, razrješilicama dvojbi i tematiziranjima različitih jezičnih problema već i da su autorice nastupile ponajprije kao kompetentne praktičarke, u “trajnoj, sustavnoj brizi za hrvatski standardni jezik u mediju kakav je radio” (str. 5).

Lektorska bilježnica podijeljena je na dva dijela. U prvom se, većem dijelu nižu natuknice “u obliku *nije–nego*, objašnjena su značenja mnogih riječi, a posebna je pozornost dana riječima koje su standardne, no čija se značenja često zamjenjuju, pa su zato prikazane u paru” (str. 5). Drugi je dio posvećen anglicizmima, velikoj boljki hrvatskoga jezika u posljednja dva desetljeća. Nije riječ samo o tom da engleske riječi “agresivno prodiru u naš jezik i potiskuju dobre domaće riječi i izraze” nego osobito i o tom da su nas preplavile “riječi kojima često ne znamo značenje” (str. 289). Hrvatski jezik mora, naime, računati s dvojim: naša domovina nije dalek i usamljen islandski otok (za Johna Donneu je razumljivo, ali ni

Simmel ni Merton, djeca dvadesetoga stoljeća, očito nisu putovali dovoljno sjeverno), gdje je još prilično živa, a i od Vlade poticana praksa zamjene tudica novostvorenim islandskim riječima; ali se treba odreći i ideje da će se za naš jezik zanimati mnogi te će, on štoviše, postati nezaobilaznim čimbenikom u globalizacijskim procesima jer su, eto, primijetio je Slamnig, “Hrvati [...] pretežno Srbi [...] pretežno Talijani [...] pretežno Slovenci [...] odreda Nijemci [...] Englezi [...] Mađžari Poljaci i Kinjezi”. Trebamo li se, međutim, približiti kaotičnomu Japanu u kojem broj engleskih riječi tako dramatično raste da se pojedini jezikoslovci opravdano pitaju o budućnosti japanskoga jezika kakva ga danas poznajemo? Stoga je ovaj mali popis u jezik nekritički prihvaćenih engleskih riječi (koji tek na nekim mjestima treba značenjski dopuniti), uz njihovo prikladno tumačenje, dobrodošao dodatak, koji bi trebali češće prolistati ne samo novinari nego i oni (a to je uvijek *mi*) kojima je zvanje – (akademsko) pisanje; budemo li i u razgovornom jeziku njegovali čistoću izričaja, doći ćemo do zadovoljavajućih rezultata pogotovo u pisanom biranom jeziku.

Da je pristup prvomu dijelu *Lektorske bilježnice* ozbiljan, a natuknice iscrpno obrađivane, ne treba posebno dokazivati. Primijenjena je metoda pohvalna na više razina, što ćemo osvijetliti s nekoliko primjera. Višeznačnim su riječima navedena različita značenja pri čem se posebno pazilo da se njihovo razgraničenje temelji na uporabi. Tako su pod natuknicom *sredstvo* dva značenja: 1. “sprava, alat” (“Građevinskom poduzeću potrebna su sredstva za rad”) i 2. “način, postupak” (“sredstvo pri-

sile”). Treće se značenje (“materijalna ili financijska vrijednost”) upućuje na riječ *novac* kao prihvatljivu. Razlikovanje je značenja osobito važno u onim slučajevima u kojima se određena riječ, mada danas neuzorna, ipak rabi kao naziv (npr. *Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije* pod natuknicom *komitet*) ili u frazemu (npr. *čuvati svoju fotelju* pod natuknicom *fotelja*).

Velika je pomoć razgraničavanje bliskoznačnica (npr. *poetičan* // *poetički*), sličnozvučnica (npr. *zaspati* // *zasuti*) i istoznačnica na razini jezične ostvarenosti (sinonimije: npr. *interes* // *zanimanje*), kronični nedostatak gotovo svih hrvatskih jezičnih priručnika; iako ni ovdje nije provedeno sustavno i sveobuhvatno, ipak pruža objašnjenje za većinu pogrešnih uporaba u svakodnevnoj komunikaciji. U *Bilježnici* se mogu pronaći i primjeri pravilnoga pisanja dviju osobito čestih jezičnih pogrešaka – složenica te velikoga i maloga slova, a tako i gramatički savjeti (npr. natuknice *genitiv*, *navesci*, *komparativi* i *superlativi pridjeva*) koji su, iako potrebni, možda ipak trebali biti obrađeni zasebno.

Ondje gdje pravilnu uporabu pojedinih riječi nije moguće opisati kratko, autorice donose potanja jezikoslovna tumačenja (npr. natuknica *čestit Božić*), navodeći, ako je potrebno, i druge jezične priručnike ili tekstove (npr. natuknica *Evropa* nadopunjena tumačenjem Vladimira Vratovića o pravilnom pisanju imena Staroga kontinenta), pa i primjenu u književnoumjetničkim ostvarenjima (npr. citat Cesarićeva *Povratka* u natuknici *desiti se*).

Usprkos nepobitnim zaslugama *Lektorskoj se bilježnici* mogu pronaći i oz-

biljne zamjerke kojih u jezičnom priručniku, težećem normativnosti, ne bi smjelo biti. Na njih izborom – ne iscrpno – upozoravamo sa željom da se ne shvate kao kritikantska objeda, već kao pomoć boljemu razumijevanju i u nadi da će, u novom izdanju ili nekom drugom jezičnom priručniku, biti uzete u obzir.

Prva se skupina pogrešaka odnosi na prirodoznanstveno nazivlje. Natuknica *jednakokračan* upućuje na prihvatljiv oblik *istokračan*, pri čem je dâan primjer *istokračan trokut*. Trokut, međutim, može biti samo *jednakokračni* (određeni pridjevni oblik: njegova je jednakokračnost *differentia specifica* te ga sklanja k pitanju “koji?”), jer su mu, za razliku od osnovice, druga dva kraka *jednaka*, a ne ista (u tom bismo slučaju imali posla s nekim zamišljenim, ali nepostojećim “dvokutom”); to je, uostalom, i prihvaćen matematički naziv, a u višerječnim nazivima, kao što je poznato, pridjev je uvijek u određenom obliku. Jednako vrijedi i za *jednakostranični trokut*, kojemu su sve tri stranice jednake (usp. natuknicu *jednakostran*, koja niti je točna niti ju tko upotrebljava, ispravljenu u *istostraničan*).

Natuknica *ništica* obrađena je kao višeznačnica. Prvo je značenje nespretno definirano: “brojka, znak za taj broj, ništica nije broj”. Ispravno bi bilo: “znak za nulu, brojka 0”. Umjesto drugoga značenja stoji normativna uputnica > kojom se “riječi zdesna daje ... prednost”, npr. *delicija* > poslastica. Da bi se jednoj riječi dala prednost, dvije riječi moraju biti sinonimi, a u ovom slučaju *ništica* nema drugo značenje “nula, broj koji označava prazan skup”, kako stoji u *Bilježnici*, nego se pogrešno upotrebljava u značenju ‘broj’. Osim toga,

sintagmu *prazan skup* (pravilno: *prazni skup*) nije dobro upotrebljavati za opisivanje značenja broja *nula*. Ako se pak misli na skup kao matematičku kategoriju, tada znak za njegovo označivanje nije *nula* (0), nego \emptyset .

I kad smo već kod brojeva, pod natuknicom *broj* u definicijama trebaju stajati određeni pridjevi; nije *prazan broj* i *decimalan broj*, nego *prazni broj* i *decimalni broj*.

Nešto i o mirisnom bilju! Iako natuknica *jelka* (u kontekstu okićenoga stabalca za Božić) ispravno upućuje na riječ *bor*, pogledamo li potonju riječ, naći ćemo sljedeće tumačenje: “božićno drveće, jela”. Danas se, istina, o Božiću sve više kite jele (kavkaska, plutasta, plemenita, balzamasta i sl.), a vrlo često i omorike, osobito Pančićeva (samo što je malo ljudi toga svjesno), ali još uvijek prednjače smreke (obična, srebrna ili koja druga). No borove, četinjače dugih iglica (osim možda kakva, brdsko-planinskim prebivalištem zabačena pinofila) ne kiti nitko. Upitno je stoga kao nosivu natuknicu uzimati *bor*; ili bi trebalo razgraničiti njezina značenja pa onda donijeti i preneseno značenje ili bi trebalo dodati posebnu natuknicu *božićno drveće*. Uz natuknicu *korijander* (pravičan lik *korijandar*) donosi se i oblik *korijandara* za genitiv množine. Ta je biljka jedina u *Lektorskoj bilježnici* za koju se navodi neki množinski oblik. Trebalo bi, međutim, lučiti korijander kao biljnu vrstu koja nema množinu i kao stabljiku te biljke (tu je množina legitimna: “Za popodnevne šetnje nabrao sam punu košaru korijandara”).

Nadalje, neopravdano se poistovjećuju *sob* (Rangifer tarandus), ljup-

ko biće od čijih stada i dandanas žive mnoga sjeverna plemena (sinonim mu je *irvas*) i od njega i do šest puta teži *los* (Alces alces), isto tako ljupko, ali u doba parenja i agresivno biće; često se navodi podatak da na Aljasci *los* godišnje usmrti više ljudi nego smeđi medvjed i grizli zajedno. Oprez, dakle, da nas *los* ne dohvati! Kao lovci na jezične pogreške uputimo se i u lov i recimo da se pod natuknicom *slonovača* donose prihvatljivi oblici *slonova kost*, odnosno *bjelokost*. To, međutim, nije isto, i svaki će pravi kolekcionar (a da i ne spominjemo avanturiste i sve one koji su se u devetnaestom i dvadesetom stoljeću obogatili krivolovom) itekako znati razliku. Skupa i danas u trgovini nezakonita *bjelokost*, naime, isključivo je *slonova kljova*, dok se jeftine (ili, ako smo nasamareni, vrlo skupe) imitacije rade od neke druge (primjerice bedrene) *slonove kosti*. Uz drevan praktičan naputak za snalažljivost na orijentalnim bazarima: na željenoj je rezbariji trebalo ugasiti cigaretu. Ako je dio rezbarije pod žarom promijenio boju i ispustio tipičan neugodan miris spaljene organske tvari, tada je riječ o imitaciji načinjenoj od *slonove kosti*.

I za kraj, vinimo se ka zvijezdama. Iako galaktika, odnosno galaksija, tehnički gledano, jest gravitacijskom silom povezan sustav zvijezda, međuzvjezdane materije i tamne tvari, ona se ne može, kao što tvrdi *Lektorska bilježnica*, nazvati zvijezdom; zvijezde je, doduše, zamišljeno, ali ipak definirano područje nebeskoga svoda, po negdašnjoj definiciji skup zvijezda (npr. zvijezde Velikoga psa).

Pogrešaka u definicijama ima još. *Briga* nije isto što i *skrb*, kao što se na-

vodi: dok briga (ponajprije) uključuje psihološki, nutarnji aspekt (“Pun sam briga!”), skrb je pružanje konkretne pomoći, da reknemo zbrinjavanje (“skrb za starije i nemoćne osobe”).

Sinonimi nisu ni *čarati* (u korijenu se nalazi riječ *čar*: djevojke nas mogu – i redovito to i čine – očarati), odnosno *vraćati* (osobita djelatnost *vrača* koja uključuje liječenje, traženje vode, prognoziranje vremena, proricanje, čudotvornu zaštitu vlastita plemena, ali i uđenje pojedincima i skupinama kojekakvim činima, napicima i smotuljcima: ne bismo rada da se djevojački čar pretvori u vradžbinu).

Poklon nije uvijek uputno zamjenjivati *darom* (usp. natuknicu *dar*): stupimo li pred kakva kralja (ili, opet, djevojku, makar to vrijedi samo za već dobro nestajuću *Wienerschule*), mi ćemo, darujući mu/joj nešto, i sebe darovati, prignuvši glavu i iskazujući poštovanje: tu, dakle, dar (p)ostaje poklonom. Postoji i još jedna, već zaboravljena nijansa: poklon je jednosmjernan, i veže se uz latinsku riječ *gratuitas*, dočim dar nalaže uzdarje.

Eutanazija, bez obzira na naš moralni sud, nije “oduzimanje života neizlječivom bolesniku na bezbolan način” (po toj bi definiciji bolesnika mogao eutanazirati i njegov ljuti neprijatelj u želji da ga se napokon riješi), nego prije ‘medicinski potpomognut čin prekidanja života neizlječivom bolesniku’.

Sintagma *izravni sudar* ne može biti isključiva uzorna istoznačnica *frontalnomu sudaru*, kao što je ispravljeno: dva se vozila, naime, mogu sudariti izravno, a da taj sudar ne bude i frontalni (s prednje strane).

Natuknica *gotički* (usp. *gotski* ≠ *gotički*) donosi kao primjer *gotičko pismo*. Nejasno je, međutim, o čem je riječ. Ako se ono doista odnosi na pismo nastalo u razdoblju gotike, kao što tumačenje kaže, tada se ono naziva *gotica* (gajicu ne možemo zvati gajičkim pismom). No ako se misli na pismo starih Gota, tada mora stajati *gotsko pismo*.

Implantacija nikako nije “presadivanje ili usađivanje tkiva ili organa u ljudski organizam”. Ponajprije, presađivanje se naziva *transplantacijom*: presađuju se jetra, koštana srž, srce ili bubrezi. Oni se, istina, *usađuju* u pacijenta: no jer potječu od drugoga (živoga ili mrtvoga) čovjeka, ostaju *transplantati*. Usađuju se, pak, isključivo, organizmu strane tvari: titanski vijci kao zubni nosači ili – što je u posljednje vrijeme osobito popularno – silikonski umeci, e ne bi li ženske obline dobile na bujnosti i plijenile poglede pripadnikâ dlakavijega spola. Upravo ovih dana svjedočimo sumnjivu podrijetlu i upitnoj kakvoći pojedinih implantata.

Pravičan, suprotno *Lektorskoj bilježnici*, nije isto što i *pravedan*: ta dva naziva pokrivaju, doduše, isti sadržaj, ali se razlikuju po primjeni: *pravednost* (*iustitia*) označuje načelo da se svakomu dade ono što mu pripada radi postizanja dobra sviju, dočim je *pravičnost* (*aequitas*) sposobnost pojedinca ili zajednice da se služi načelom pravednosti kako bi se svakomu dalo ono što mu pripada radi stvaranja pravedne zajednice.

Nedoumica, ispravno donosi *Biljeznica*, jest “neodlučnost, sumnja, kolebanje”, ali ni u kojem slučaju ne znači dvojbu, značenje pogrešno navedeno; s tim u vezi, valja ispraviti i primjer naveden pod

natuknicom *alternativa*: “Postoji više alternativa. → Postoji više mogućnosti.”, jer su alternative samo i uvijek dvije, kao što, uostalom, stoji i u tumačenju: “druga mogućnost, izbor između dviju mogućnosti, jedna od dviju mogućnosti”. Jednako je i s natuknicom *sumnja*, s kojom se netočno izjednačuje naziv *dvojba*.

Razlikovanje brojevnih riječi *oba* i *obadva* već je opisano⁵ pa bi ga ovakav priručnik svakako trebao uzeti u obzir. “Ako se želi naglasiti da je riječ i o jednom i o drugom (naglašena distributivnost) te da je skup iscrpljen, da nema više članova, trebale bi se izabrati brojne riječi *obadva*, *obadvije*.”⁶

Riječ *otkačen*, uporabno česta među mladima, protumačena je u drugom značenjskom obliku kao “luckast, lud, šašav, neobičan”. Loše je, međutim, tumačenje koje slijedi: “Za ekscentrične se ljude kaže da su otkaćeni. Bolje je reći da su to čudaci, obješenjaci, ljudi na svoju ruku, a uvriježen je i europeizam ekscentrici.” Jer pridjenemo li komu otkaćenost, valja znati da je – među onima koji se tom riječju služe – ona mišljena temeljno pozitivno, u nekom smislu čak i uzorno: otkaćen je onaj koji je “super”, pohvalan, poželjan, kul (*cool* ne znači samo, kako je u dijelu “Anglizmi” protumačeno: “smiren, bez mnogo emocija”, nego nadasve ‘primjeren’, pa i ‘zamjetljiv u društvu’ i ‘zgodan’⁷) bez obzira na kontekst, normu i uzuse šire sredine. Želim li potajno svoju kosu zauzlati u dredlokse, ali

to ne činim, bojeći se čvrste roditeljske ruke ili (samo) reakcije okoline, tada ću svojemu prijatelju, nositelju tih kapilozavrzlama, s odobravanjem i zavišću priznati otkaćenost.

Serijski je ubojica onaj psihopatski zločinac koji svoje žrtve (najčešće istoga spola, slične vanjštine i dobi) mori na temelju neke paradigmatičke situacije, po određenom uzorku i s određenim vremenskim razmakom. Zbog toga ga, kao i zbog činjenice da su obično dovoljne tri žrtve da bi ubojica bio prozvan serijskim, valja razlikovati od *masovnoga ubojice* (u *Bilježnici* netočno izjednačeno) koji ubija obično na jednom mjestu, bez vremenskoga razmaka između ubojstava ili eventualno s vrlo kratkim razmakom, i ima veoma različit psihološki profil od serijskoga ubojice (obično je u pitanju terorizam, nakupljeni gnjev ili bezizlazna egzistencijalna situacija).

Napokon, sintagma *smrtno ranjen* ne može se tumačiti kao “mrtav”, jer je smrtno ranjen (npr. u ratu ili u kakvu suludom, ali časnom dvoboju ili samoboju) onaj kojemu su nanesene neizlječive rane, ali tek treba umrijeti.

Da ipak ne završimo u sumornom ozračju ubojica i smrtnih rana, osvrnimo se na kraju na neke manje nedorečenosti u obradi polisemije. Uz natuknicu *izvjestan* donose se ova značenja: “siguran, nedvojben, jasan, stanovit, neki, vjerojatan, moguć”. Pa ipak, riječ je o dvama različitim značenjima te bi trebalo stajati: 1. ‘siguran’, ‘nedvojben’,

⁵ Usp. Branka Tafra. 1995. *Oba, obadva*. U: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, str. 11–38.

⁶ *Isto*, str. 17.

⁷ Može se čak govoriti o djelomičnoj sinonimičnosti riječi *otkačen* i *kul*.

‘jasan’ i 2. ‘stanovit’, ‘neki’, ‘vjerojatan’, ‘moгуć’. Slično je i s natuknicom *njegovati* koja označuje: 1. “brinuti se za nemoćne i nejake; dotjerivati (lice, tijelo)” i 2. “čuvati, razvijati, održavati”. Ako pažljivije pogledamo, vidjet ćemo da prvo značenje zapravo objedinjuje dva sasvim različita značenja tako da bi moralo pisati: 1. ‘brinuti se za nemoćne i nejake’; 2. ‘dotjerivati’ (lice, tijelo) i 3. ‘čuvati’, ‘razvijati’, ‘održavati’.

Natuknica *kineska imena i prezimena* objašnjava da u kineskih imena “na prvo mjesto dolazi prezime, a onda ime osobe”. Treba znati da imensku formulu “prezime i ime” slijede također Japanci i Mađari.

Kao zadnji primjer spominjemo nesretnu riječ *Jupiter*. Kao pravilni oblici u genitivu i dativu navode se *Jupitra* i *Jupitru* (valjda analogno imenici *pater*, čija je osnova – a to se zaboravlja – *patr-* pa sklonidbeni oblici u kosim padežima ne umeću samoglasnik *e*; tako je i s izvedenicama: *patricij*, *patrologija*, *patrijarhat*). Ta se imenica, međutim, u latinskom sklanja: *Iupiter*, *Iovis*, *Iovi*, *Iovem*, *Iupiter*, *Iove*. Očito je da je posuđen samo latinski nominativ, koji je potom prilagođen hrvatskoj sklonidbi pa, kao u primjerima *štreber*, *-era*, *-eru*; *mikser*, *-era*, *-eru*; *pleter*, *-era*, *-eru*, imamo: *Jupiter*, *-era*, *-eru*, *-era*, – \emptyset , *-eru*, *-erom*, uz posvojni pridjev *Jupiterov* (usp.). Tako se, dakle, sklanja i ime Junonina muža, vrhoboga, i ime najvećega planeta.

Iako *Lektorska bilježnica* nije priručnik kršćanskoga nazivlja, potrebno je upozoriti na njegovu obradu, jer upravo tu otkrivamo mnoge nepravilnosti i odstupanja od norme.

Kao što i *sámo* tumačenje natuknice *bolesničko pomazanje* otkriva, nepra-

vilno je taj sakrament nazivati arhaizmom *posljednja pomast*, jer se on prima u bolesti, a ne (neposredno) prije smrti. Stoga se te dvije sintagme ne smiju izjednačivati kao da bi obje bile uzorne, nego bi trebalo stajati ovako: *bolesničko pomazanje* ← *posljednja pomast*. Sveta pričest nije sakrament (kao što se tvrdi u tumačenju bolesničkoga pomazanja), već je to euharistija. Osim toga, sakramenti se – nije riječ ni o vlastitom imenu ni o riječi kojom se izriče poštovanje – pišu malim slovom.

Natuknicu *Bosna Srebrena* valjalo bi protumačiti, jer će tek nevelik broj ljudi znati da je riječ o franjevačkoj provinciji, administrativnoj i duhovnoj jedinici franjevačkoga reda.

Uz natuknicu *crkveni dužnosnici*, uz koju se donosi sinonim *crkveni dostojanstvenici* svakako bi trebalo staviti ispravniji oblik *crkveni službenici*.

Natuknica *ispovijest* upućuje na pravilan oblik *ispovijed*. Iako u ovom slučaju nazivlje nije posve jasno definirano, uporabno se ta dva naziva ipak donekle razlikuju: u slučaju sakramenta redovito se upotrebljava *ispovijed*, dok se naziv *ispovijest* ponajviše rabi u sintagmi *ispovijest vjere* (danas uobičajeno Apostolsko i Nicejsko-carigradsko vjerovanje). Ona je opravdana imenicom *povijest*: svaka ispovijest vjere u biti je naracija povijesti spasenja koja istodobno postaje vjernička sadašnjost i zalag budućnosti u Bogu.

Nejasnoće susrećemo i pod natuknicom *misa*. Ponajprije, nije jasno zašto se donose sintagmatski primjeri bez prethodnoga objašnjenja krovnoга pojma (kad se već tumače i mnogo po-

znatiji nazivi). Koncelebriranu misu ne drži (valjalo bi reći *slavi*, i zato dopuniti primjer *predvoditi misu*, pod natuknicom *predvoditi*, ispravnijim oblikom *predslaviti misu*) “nadbiskup ili kardinal sa svitom pomoćnika” (pomoćnikâ u misi nema – postoje samo poslužitelji). Koncelebrirati (lat. *concelebrare*, a to je *celebrare cum*) znači ‘su-slaviti’, pa je koncelebrirana misa svaka misa koju slave dva ili više svećenika; nju mogu predslaviti biskup (ispravnije je oprijmjeriti biskupa, jer je biskupstvo stupanj sakramenta svećeničkoga reda, dok je nadbiskup samo teritorijalna služba) i papa, ali ne moraju; kardinalom po sebi može biti imenovan i laik, koji ne predslavi mise. *Tiha misa* i *velika misa* popularni su izričaji koji se ne rabe u liturgiji. No, ako prihvatimo pridana značenja, onda možemo reći da se tiha misa može slaviti i nedjeljom, i tada traje duže od dvadeset minuta; a velika misa (obično je to glavna, župna misa u nedjelje i zapovjedane blagdane) ne mora imati “veću” propovijed. Propovijed je propovijed, a njezina dužina ovisi o onom tko propovijeda, ne o samoj misi.

Pod natuknicom *papa* tvrdi se da se može “pogriješiti u množini”. Množina je jasna: *pape*, *papâ*, *papama*, ali nije jasno slaganje te imenice s brojevnim riječima. Ispravno je navedeno: *jedan papa*, *dvojica papa*, *tri* i *četiri pape*, *pet papâ*. Tumačeći oslovljavanje pape (*Njegova Svetost*) donosi se primjer: “Njegova Svetost papa Benedikt XVI.” To je, međutim, pleonazam; treba reći: “Njegova Svetost Benedikt XVI.” Šteta je da nije doneseno pravilo o pisanju imenice *papa* velikim/malim slovom, jer se upravo u tom dosta griješi.

Raspeće ne treba, suprotno *Lektorskoj bilježnici*, zamjenjivati oblikom *raspelo*, inače dobro objašnjenim. Prvo je značenje riječi *raspeće* ‘razapinjanje na križ’, a onda i ‘umjetnički prikaz Isusa na križu’.

Razmatrati ne znači samo “razmišljati o nekom pitanju, ispitivati što, proučavati što”. Naziv je to koji pokriva značenje dvaju latinskih glagola: *reflectere* i *meditare*. U prvom je slučaju značenje pogođeno. No valjalo bi dodati i značenje drugoga glagola – ‘iznutra moliti’.

Četvrto značenje riječi *red* navedeno u *Bilježnici* glasi: “podjela na svećenike” uz primjer “isusovački / franjevački / svećenički red”. To je miješanje dviju različitih stvari. Prva se odnosi na red kao na redovničku zajednicu koja živi po nekom od priznatih pravila ili konstitucija (npr. isusovci, franjevci, benediktinci ...), i čiji pripadnici ne moraju nužno biti svećenici. U drugom se značenju misli na sakrament kojim se podjeljuje svećenička vlast i služba u tri stupnja: đakonatu, prezbiteratu i episkopatu. Prema tome, potrebno je ispraviti i značenje glagola *zaređiti* (*se*) (usp. *rediti* [*se*] ≠ *zaređiti* [*se*]) – “postati redovnik, svećenik”. Naime, ako se on odnosi na pristupanje redovničkoj zajednici, tada postaje kolokvijalizmom; umjesto toga, pravilno je reći *zavjetovati se*, jer je čin kojim pojedinac postaje pripadnikom redovničke zajednice upravo polaganje zavjeta (siromaštva, poslušnosti i čistoće, odnosno – u monaškoj inačici – poslušnosti, stalnoga boravišta i vjernosti monaškomu životu).

Pri razlikovanju paronima *religijski* i *religiozan* nije se vodilo računa o značenjskoj jasnoći: religiozan nije toliko “pobožan, predan Bogu” koliko ‘otvo-

ren religiji', razumijevajući religiju kao sustav vjerovanja, moralnih praksi i bogoštovnih čina kojima se izražava odnos prema svetomu.

Žitelj Samarije nije *Samaritanac*, kako navodi *Lektorska bilježnica*, također i u deonimiziranom obliku (*samaritanac*), već *Samarijanac*. Glasovna skupina *-tanac*, kojom se želi označiti stanovnik neke zemlje, zahtijeva da ime države/pokrajine završava glasovnom skupinom *-tanija*: Mauritanija, Britanija, Akvitanija. S obzirom na imena država koja završavaju glasovnom skupinom *-ija* ne postoji univerzalno pravilo: državljanina Austrije nazivamo *Austrijanac*, državljanina Albanije – *Albanac*, državljanina Bjelorusije – *Bjelorus*, državljanina Etiopije – *Etiopljanin*, državljanina Kenije – *Kenijac*, državljanina Mongolije – *Mongol* itd. U slučaju Samarije uvrijedilo se ime Samarijanac (analogno Austrijancu, Srbijancu, pa i Indijancu – mišljenomu žitelju Indije do koje se doplovilo zapadnim putem).

Iako se riječ *Spasitelj* (pisana velikim slovom!) rabi kao istoznačnica (poimeničena funkcija) za Isusa (jednako se dogodilo i s funkcijom mesije–krista koja je postala vlastito ime), moguća je i deonimizacija: "Ti me uvijek izvlačiš iz nevolje. Ti si moj spasitelj!"

U oslovljavanju crkvenih službenika (usp. natuknicu *svećenik*) također je došlo do pogreške. Ne može se reći: "Crkvene dostojanstvenike oslovljavamo ovako: svećenik je velečasni ...". Svećenik nije velečasni; monsinjor nije prečasni; biskup nije preuzvišeni; kardinal nije uzoriti; papa nije Njegova Svetost: oni se samo tako oslovljavaju. Zato bi bilo mnogo ispravnije pisati: "Crkvene

dostojanstvenike oslovljavamo ovako: svećenika: 'Velečasni!' ...". Dodatna je nepravilnost definiranje monsinjora kao biskupova pomoćnika. Monsinjor je naslov svakoga biskupa (nadbiskupa), a oni ne mogu biti pomoćnici samima sebi (bilo bi, istina, idealno, za vježbanje solidarnosti, poniznosti i definicije Crkve dane Drugim vatikanskim koncilom kad bi biskupi bili više pastiri – poslužitelji na pomoć stadi, ali to je nova tema), a tako i počasni naslov koji Sveta stolica – u znak poštovanja i zahvalnosti za predano vršenje službe – podjeljuje određenim svećenicima; no oni opet nisu "biskupovi pomoćnici", jer je naslov monsinjora samo častonosan, a ne i vlastonosan.

Čini se da još uvijek nije jasno što je to *Sveta stolica*, jer praksa – ona ne crkvena – gotovo bez iznimke oba člana piše velikim slovom: Sveta Stolica. Ako se ta sintagma rabi kao metafora za državu Vatikan – onda je veliko slovo na mjestu. No u crkvenoj terminologiji Vatikan nije isto što i Sveta stolica, vrhovno *upravno tijelo* Katoličke crkve koje, prema *Zakonu kanonskoga prava*, tvore "ne samo rimski prvosvećenik nego i Državno tajništvo, Vijeće za javne crkvene poslove i druge ustanove Rimske kurije" i kojemu je sinonim Apostolska stolica (kan. 361). Nema, dakle, nikakva razloga pisati riječ *stolica* – usporedivši ju s pet pravopisnih pravila – velikim slovom.

Sveto Trojstvo (usp.) – Otac, Sin i Duh Sveti – dopušten je i pravilan oblik, no češće se i uobičajenije naziva *Presveto Trojstvo*.

Definicija *štovanja* (usp. *štovati* ≠ *poštovati*) – "iskazivati divljenje božanstvu" neprecizna je i problematična. "Iskazivanje divljenja" ne upućuje

nužno na štovanje: iskazati divljenje možemo nad tanjurom oljutoga perkelta ili nad tehnološkim mogućnostima najnovijega iPhonea, a da ih pritom ne štujemo. *Štovanje* označuje klanjanje, to jest kultno čašćenje (istovrijednica je latinske riječi *cultum*) svetoga, uz pretpostavljen sustav vjerovanja i ponašanja.

Kao posljednju natuknicu navodimo *vazmeno slavlje* koje upućuje na pravilniji oblik *uskršno slavlje*. No koja se ideja krije u pozadini? Ako se misli na ne-liturgijsko slavljenje Uskrsa, onda treba biti precizniji: *uskršni doručak/ručak* ili – općenitije – *proslava Uskrsa*. Misli li se, međutim, na liturgijsko slavlje, tada je ispravan oblik *uskršna misa*, a najvjerojatnije je da je pod nazivom *uskršno slavlje* mišljeno središnje i najsvečanije bdjenje kršćanske liturgije koje se slavi noću (mora započeti nakon zalaska sunca, a završiti prije zore uskršnoga jutra) i koje se ispravno naziva *vazmeno bdjenje*.

Arkanskom disciplinom (lat. *disciplina arcani*) nazivala se u prvim stoljećima kršćanstva praksa skrivanja bitnih kršćanskih otajstava (vjeroispovjednih obrazaca i obredâ) od nekrštenih. Čak su i pripravnici za krštenje morali napustiti euharistijsko slavlje nakon službe riječi kako ne bi sudjelovali u dijelu pridržanu krštenicima. Tek im se kratko vrijeme prije krštenja svečano uručivala ispovijest vjere, a euharistijskomu bi stolu bili pripuštani na vazmenom bdjenju – u misi svoga krštenja.

Jezična norma nije i ne smije biti dobro skrivena tajna čijemu su poznavanju, poslije pomnih skrutinja, pripušte-

ni tek rijetki odabranici, istodobno dok se svjetina, željna hijerofanije (normofanije!), tiska u jezičnom atriju ne bi li čula koju riječ krišom ili preko posrednika. U tom arkanskom svijetu lektor bi bio pripadnik elitističkoga ibermenškoga društva koji obavlja službu jezičnoga cenzora. Ne, nema u jeziku ničega tajnoga. Postoje, dakako, finese o kojima je suditi znalcima; ali ipak, norma – jasna i nedvosmislena – uvjet je razvoja jezika i uopće izražajne slobode: norma je “demokratska institucija jer, jednako dostupna svim građanima, čini i sve drugo što se jezikom stječe (od informacija do društvenog statusa) jednako dostupnim svima”.⁸ I zato, dokle se god prema normi budemo postavljali kao prema arkanskoj disciplini, dokle god tu normu ne uvježbamo kao demokratsku stvarnost i ne učinimo ju plemenitom aristokracijom, dotle ćemo se na jezičnom poprištu susretati s dendijima. A oni su tek “muda pod bubrege”.

Radujući se objavljivanju *Lektorske bilježnice*, želimo da u nju češće zaviruju i lektori i nelektori, te da lektor bude što manje bojažljiv stvor koji iz zakutka, dok mu nad glavom visi mač nekakva jezičnoga gulaga, sa strepnjom mrmori jezične savjete, a više kompetentni stručnjak, koji ponosno i vedro ide ususret novim izazovima normi. Kompetentnost, pak, nije nedostižna razina; ona je, kao što joj ime (*competitio* – *petere cum*) veli, ‘nastojanje s’, ‘traganje s’ (drugima). Vrijedne autorice *Lektorske bilježnice* imaju ispunjen taj najvažniji preduvjet.

Mislav Kovačić

⁸ Usp. Antun Šoljan. 1991. Opet nakon dvadeset godina. Još jedan prilog raspravi o jeziku 1989. U: *Sloboda čitanja*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 299.

Razzijeva povijest Dubrovnika

(Serafin Razzi. 2011. *Povijest Dubrovnika*. S talijanskoga preveli Iva Grgić i Stjepan Krasić. Tekst na marginama prevela Anamarija Paljetak. Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik. 321 str.)

“O tome slavnom, dakle, gradu Dubrovniku, u kojem se nalazim ove godine Gospodnje 1588., jer su me moji poglavari iz Rima postavili za vikara Dubrovačke dominikanske kongregacije, naumio sam u satima što su manje pogodni za svete studije, sastaviti kratku povijest prema starim spisima i sjećanjima koje će mi ova gospoda, moji prijatelji, podastrijeti. (...) Govorit ćemo zbog toga o podrijetlu ovoga plemenitoga grada, o njegovu napretku, što njime je došao do sjaja u kojemu danas živi. Opisat ćemo njegov položaj, ispričovijedati njegove ljubaznosti, govorit ćemo o njegovim otocima, posjedima, njegovim hramovima i mnogim svetačkim moćima koje u njima drži.” Tako talijanski dominikanac Serafino Razzi (Firenca, 1531. – Firenca, 1611.) počinje jednu od prvih cjelovitih povijesti Dubrovnika. Knjiga je prvi put objavljena 1595. godine u Lucci pod naslovom *La storia di Raugia*, a drugi put 1903. kada je doživjela veću pažnju (priredio ju je J. Gelcich, a objavljena je u Dubrovniku, također na talijanskom). Prijevod djela s talijanskoga na hrvatski jezik napravljen je prema prvom izdanju, dakle više od četiristo godina poslije. Prijevod je objavljen 2011. u izdanju Matice hrvatske – Ogranak Dubrovnik.

Serafin Razzi bio je svećenik, dominikanac kojega je služba slučajno dovela u Dubrovnik. Čitav život bio je propovjednik i revan svećenik, ugledan u

svojem redu i poštovan od crkvene hijerarhije. Iako je život proveo kao propovjednik i obavljajući druge svećeničke dužnosti, Razzi je bio čovjek pera, po čemu je postigao titulu doktora filozofije i teologije. Pisao je životopise svetica pa su ga i neki naši franjevci koristili u sastavljanju svojih djela, poput fra Mate Zoričića u svojem *Zarcalu razliciti dogagai olti prilika* (Mleci, 1780), usporedo s crkvenim ocima. Bio je posvećen svojem pozivu propovjednika, sve svoje propovijedi je zapisivao, kao i mnoge događaje kojima je svjedočio. Kao lojalni član zajednice prihvatio je zadatak koji mu je dao general Reda i otišao je u Dubrovnik za vikara kako bi sredio loše odnose među dominikancima. U Dubrovnik je stigao 1587. i tamo ostao oko dvije godine, obavljajući nekoliko mjeseci i dužnost dubrovačkoga nadbiskupa. Dubrovnik ga je lijepo primio, a on je zavolio grad i njegove stanovnike, prijateljevši se s nekima od njih, pa je nakon povratka u Italiju s njima održavao pismene kontakte, a po Italiji je tražio tragove Dubrovnika i bilježio sve što je našao o tome.

Bio je erudit, upućen u mnoga znanja, vješt i vrlo plodan autor. Za svojega života objavio je 26 naslova, u rukopisima je ostalo još oko stotinu i dvadeset. Kao što kaže priređivač ovoga prijevoda na hrvatski jezik Stjepan Krasić, pisao je o pčelama, medicini, povijesti i hagiografiji, govorništvu, moralnoj i

dogmatskoj teologiji, putopise i prijevode. Osim tih djela napisao je više od 600 pjesama, a neke od njih uvrštene su u različite antologije. Zanimanje za dubrovačku prošlost pokazao je u više navrata, a ponajviše kad je imenovan za vikara Dubrovačke dominikanske kongregacije 1587. godine. Želeći se upoznati s gradom u koji odlazi, Razzi je tražio podatke o Dubrovniku, ali uzalud. Sve što je mogao naći bilo je škrto, razbacano po različitim knjigama. Naime, do njegova vremena postojalo je vrlo malo djela koja bi sustavno obrađivala Dubrovnik, njegovu prošlost i položaj. Prvi koji je to napravio bio je dubrovački bilježnik Ivan Conversini (Ioannes Conversini de Ravenna) koji je u svojem djelu *Hystoria Ragusii* nastojao opisati dubrovačku povijest od utemeljenja grada do njegova doba (konac XIV. stoljeća). Dvojica talijanskih učitelja napisala su također slična djela: Giovanni Mario Filelfo (1426. – 1480.) *Historia de origine atque rebus gestis urbis Ragusae* (djelo je ostalo u rukopisu), i Filip de Diversis koji je u svojem djelu *Opis slavnog grada Dubrovnika (Situs aedificiorum politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii)* opisao mnoge običaje i donio pregled života Dubrovačke Republike. Nakon njega svoje *Anale* sredinom XVI. stoljeća sastavio je Nikša Ranjina (1494. – 1582.). Iz toga vremena potječe i kronika pisana na talijanskom kojoj autor nije poznat (Anonim), dok je Jakov Lukarević u svojem djelu *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* (objavljenom 1605. u Veneciji), također dao podroban opis povijesti i državnoga ustrojstva Dubrovnika. Gotovo je sigurno da Razzi nije vidio nijedno od

tih djela jer sam govori da koliko mu je poznato prije njega “nitko nije učinio ni napisao slično djelo”, a pogotovo ne na pučkom jeziku.

Razzi je zamislio svoje djelo u tri cjeline: u prvoj cjelini ili knjizi obradio je povijest Dubrovnika od početka do 1400. godine. U drugoj, najdužoj cjelini, obradio je događaje od 1400. do njegova doba. U trećoj knjizi obradio je smještaj Grada, običaje njegovih građana, otoke i ostali teritorij Grada. Prve su dvije knjige podijeljene na poglavlja (svaka po 22 poglavlja), u kojima je kronološkim redom opisana povijest različitih događaja kako ih je saznavao i bilježio Razzi (od širih povijesnih događanja, do kuga, potresa, izdaja, ratova, požara, oskudica, gladi, pustošenja, gusara, boravaka stranih poslanstava itd.). Knjiga počinje legendama o nastanku grada, a Razzi osnutak Dubrovnika smješta u 526. godinu. Treća je knjiga podijeljena po podnaslovima kojima opisuje temu kojom se bavi: O stanovnicima Dubrovnika i njihovim običajima, O dubrovačkoj mladeži, O ljubaznosti što je Dubrovčani iskazuju strancima koji dolaze u njihov grad, O svetkovini sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, O javnoj i svečanoj molitvi za kršćanske vladare koja se moli u Dubrovniku na glavne blagdane, O Dominikanskom samostanu u Dubrovniku, O plemićima koji su postali redovnici u Dominikanskom samostanu, O gradu Stonu u vlasti Dubrovnika, O Cavtatu, nekadašnjem Epidauru, O Gružu, njegovu smještaju i njegovim ljepotama, O Rijeci dubrovačkoj, O Šumetskoj dolini, O Župi dubrovačkoj, O otočiću Mrkanu, O Konavlima, O otoku Lastovu, O otoku Mljetu, O otoku Šipanu, O

otoku Lopudu, O otočiću sv. Andriji i drugim otocima (Koločepu, Daksi, Lokrumu, luci Zaton). Razzi potom donosi popis dužnosti i položaja u Dubrovačkoj Republici, popis crkava, muških i ženskih samostana, popis srebrnih oltara, popis svetačkih moći koje se nalaze u crkvama. Na kraju treće knjige Serafin Razzi donosi ukupne prihode i rashode Dubrovačke Republike i bilješke o raznim troškovima i cijenama u Dubrovniku. Razzijeva sklonost kroničarsko-računbenom aspektu dubrovačke povijesti značajka je svih dijelova knjige u kojima Razzi bilježi kolika je npr. šteta od potresa, koliko je koštala izgradnja skladišta žita, koliko su koštale nove orgulje, koliko je vrijedila zaplijenjena roba, koliko su dukata Dubrovčani dali turskomu sandžaku, pa čak i koliko je škuda koštao bezuspješan pokušaj Mlečana vađenja potopljenoga broda. Trima knjigama povijesti Dubrovnika pridodana je poema Ivana Bone Bolice, gradskoga pisara i rektora škole, s opisom zaljeva i grada Kotora. Pjesma je posvećena Mauriciju Bući, rođaku biskupa kotorskoga Jeronima Buće kod kojega je Razzi propovijedao. Većinu tih krajeva Razzi je propješačio pa je o pojedinim lokalitetima pisao i svjedočio iz prve ruke. Opisi tih mjesta ilustrirani su pojedinim prizorima kojima je autor pribivao ili ih je zamijetio.

Razzijeva povijest pripada kronološko-pripovijednomu tipu povijesti. Njegovi izvori nisu bili arhivi, na koje su Dubrovčani bili vrlo osjetljivi i nisu ih dali koristiti, nego autori koje on smatra vjerodostojnima i pouzdanima. Razzi polazi od Pribojevićevih slavenofilskih pozicija, ali u pripovijedanju prihvaća i slaže različite predaje, pripovijesti, inter-

pretacije događaja dodajući im vlastita zapažanja i događaje koji su mu bili vremenski bliži ili im je sam nazočio. Autor je dobronamjeran, njegova je povijest naglašeno afirmativna, on ističe pozitivne značajke Dubrovčana i ističe posebnost, značaj i važnost Grada. Dakako da su mu u prvom planu događaji povezani uz njegovu duhovnu službu i povijest Crkve i crkvenih redova u Dubrovačkoj Republici. Tako svjedoči o ulozi franjevac i dominikanaca u izvanrednim situacijama, kada su svećenici tih dvaju redova dobivali oružje i zadatak obrane gradskih vrata. Događaje koji su opterećivali odnose crkve i države, poput slučaja kada su vlasti 1546. iz samostana izvukle jednoga osuđenika, a papa Pavao III. potom izopćio one koji su ga nasilno odveli, Razzi bilježi kroničarskom revnošću, ali ga ne problematizira i nastoji prikazati skladnost u odnosima.

Knjiga je ilustrirana faksimilima početka svake od knjiga ili poglavlja prvoga izdanja iz 1595. godine. Knjigu su preveli Iva Grgić i Stjepan Krasić, koji je napisao opširnu popratnu studiju o Dubrovniku, stavljajući u širi kontekst Razzijevu knjigu, te donoseći opširne podatke o Serafinu Razziju i njegovu životu i djelu. Prijevod je popratio i osnovnim bilješkama o pojedinim povijesnim ličnostima ili događajima koji se spominju u tekstu. Neke latinske stihove i natpise preveo je Bratislav Lučin, a Boličinu poemu o Kotoru s latinskoga jezika Relja Seferović. Knjiga je lijepo grafički opremljena, ali ima bitan nedostatak: nedostaju joj kazala osobnih i zemljopisnih imena, što bi omogućilo lakše korištenje.

Marinko Šišak

Znanstveni pogled izvana na hrvatski jezik

(Barbara Oczkova. 2010. *Hrvati i njihov jezik / Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Zagreb: Školska knjiga. 450 str.)

Profesorica Jagellonskoga sveučilišta u Krakówu Barbara Oczkova objavila je knjigu *Chorwaci i ich język / Z dziejów kodyfikacji normy literackiej* (LEXIS, Kraków 2006), koju je Neda Pintarić, polonistica s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, prevela na hrvatski jezik. Knjiga je objavljena kao udžbenik Sveučilišta u Zagrebu u seriji *Manualia universitatis studiorum Zagabiensis*. Ne treba nas iznenaditi da nam je sveučilišni udžbenik o hrvatskom jeziku napisala poljska slavistica. Naime, poljski su slavisti vrlo plodni i dosta su pisali upravo o hrvatskom jeziku i o južnoslavenskoj jezičnoj situaciji posljednjih dvadesetak godina. Budući da te radove poznaju tek rijetki znanstvenici u nas, više su nego dobrodošli njihovi prijevodi, među kojima, osim ove knjige, svakako treba spomenuti prijevod još jedne dragocjene knjige. Riječ je o *Leksikonu hrvatskih tradicija* (Matica hrvatska, Zagreb 2004) poljske slavistice Joanne Rapacke, koja je pokazala zavidno poznavanje hrvatske kulture pa bi trebala biti nezaobilazno poticajno štivo mnogima, a osobito studentima kroatologije koji hrvatsku kulturu trebaju izučavati interdisciplinarno. Da ne osjećamo kompleks male kulture kojoj stranci pišu udžbenike o nama, treba spomenuti tek dva naša filologa, a ima ih više i iz drugih struka, Žarka Muljačića čija je *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika* prevedena

na nekoliko jezika i koja je udžbenik na mnogim europskim sveučilištima, te Viktora Žmegača čija su djela obvezna literatura na njemačkim sveučilištima.

U posljednje vrijeme u stranoj je slavistici objavljen priličan broj članaka, knjiga i zbornika o jezičnoj situaciji na južnoslavenskom prostoru nakon nastanka novih država devedesetih godina prošloga stoljeća. U tim radovima ima dosta govora i o prošlosti i o sadašnjosti hrvatskoga jezika, bilo da se negira njegova posebnost, bilo da se priznaje kao realnost nakon “raspada” srpskohrvatskoga ili da mu se priznaje samobitnost. I dok se strani slavisti vrlo uspješno bave kroatističkim temama i dok objavljuju vrijedna djela o njima, domaći kroatisti već desetljećima troše silnu energiju na sporedna, uglavnom pravopisna pitanja umjesto da istražuju i opisuju hrvatski jezik.

Povijest svakoga jezika dio je povijesti nekoga naroda i njegove kulture pa bi joj se stoga trebalo pristupati interdisciplinarno kao i kulturi. Povijest jezika nije jednoznačan pojam jer se pod poviješću jezika razumijeva njegov evolucijski razvoj koji proučava povijesna gramatika odnosno povijesna dijalektologija te gradba književnoga jezika koju proučava sociolingvistika. Obje su isprepletene, neki ih jezikoslovci opisuju zajedno, a neki opisuju samo jednu. Literatura je golema, gotovo nes-

vladiva, pa je tako povijest književnih jezika prerasla u posebnu jezikoslovnou disciplinu. U kroatistici nema velikih sinteza ni jedne ni druge povijesti, premda je povijest hrvatskoga jezika vrlo omiljena tema hrvatskih jezikoslovaca i premda postoji mnoštvo radova. Unatoč tomu premalo je, nažalost, sintetskih povijesnih pregleda. Recimo odmah na početku da je knjiga Barbare Oczkowe prva velika sinteza povijesti hrvatskoga književnoga jezika. Tu je tvrdnju potrebno obrazložiti s obzirom na postojeće knjige i veće rasprave o povijesti hrvatskoga književnoga jezika iz pera domaćih autora. Najopsežnija, s mnoštvom dragocjenih vrlo pouzdanih podataka kojima su se obilato koristili kasniji istraživači, svakako je knjiga *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (1978) Zlatka Vincea. Priznali mi to ili ne priznali (uvijek se nađe onih koji znaju prešutjeti), ona je svima bila i ostala nepresušno vrelo podataka, ali i poticaja za daljnja istraživanja, pa i za autoricu ove knjige koja za Vinceovu kaže da je “neprocjenjivo vrijedna monografija”. Vinceova je knjiga više zahvatila “vanjsku” povijest hrvatskoga književnoga jezika, premda ima dosta pojedinačnih jezičnih, pravopisnih i slovopisnih podataka. Neke su teme u njoj obrađene detaljnije jer ih je autor istraživao, a neke su sažetije. No, knjiga je zapravo opsežna povijest književnoga jezika XIX. stoljeća, sa skraćanim prikazom prijašnjih razdoblja, a kako ne obuhvaća XX. stoljeće, ona je unatoč svojoj veličini nepotpuna. Iste je godine kad i Vinceova knjiga objavljena opsežna rasprava s povijesnim pregledom, periodizacijom hrvatskoga

književnoga jezika, često citirana, pod odužim naslovom *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* Dalibora Brozovića. U ovih dvadesetak godina samostalnosti Hrvatske izišla je knjiga *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* (1993) Milana Moguš, koja ukratko sažima povijest hrvatskoga jezika od prvih stoljeća pismenosti do kraja 20. stoljeća. Knjiga Barbare Oczkowe opsegom je i sadržajem velika sinteza o hrvatskom jeziku, od prvih pisanih spomenika do današnjih književnih mikrojezika – čakavskoga, kajkavskoga, gradišćansko-hrvatskoga i književnoga jezika bačkih Hrvata. I ne samo to. To je sinteza o hrvatskim organskim idiomima bez čijega poznavanja nije moguće ni razumijevanje složenoga razvoja hrvatskoga književnoga jezika. Strana slavistička literatura koja se bavi južnoslavenskom jezičnom problematikom počesto je puna nepoznavanja, krivotvorina, nerazumijevanja, pa i ideologiziranosti. Ova je knjiga pisana jezikom činjenica, objektivno, daleko od jednostranosti, dokumentirano, s mnoštvom literaturnih podataka i različitih mišljenja. S tim je svojim vrijednostima više nego dobrodošla ne samo u slavističkom svijetu nego i u nas. Možemo samo zažaliti što takvu knjigu nisu objavili hrvatski jezikoslovci.

Knjiga je podijeljena na jedanaest tematskih poglavlja: definicija hrvatskoga jezika, periodizacija povijesti hrvatskoga jezika, razdoblje pretpismenosti u povijesti hrvatskoga jezika, počeci pismenosti u Hrvata do kraja XV. stoljeća, književna tronarječnost u hrvatskom

jeziku od XVI. stoljeća do polovice XVIII. stoljeća, književna štokavsko-kajkavska dihotomija do 1836. godine, pobjeda štokavštine, srpsko-hrvatski/hrvatsko-srpski jezik, budućnost hrvatskoga jezika, hrvatski jezik i nacionalni identitet, izvan norme – hrvatski regionalni jezici. Knjiga je opremljena potpunim znanstvenim instrumentarijem; završava zaključkom na hrvatskom i njemačkom jeziku, opsežnim popisom korištene literature, kazalom imena i kratkom bilješkom o autorici.

U uvodu autorica s pravom naglašava da su povijest hrvatskoga književnoga jezika i njegova kodifikacija veoma složene. Kad se tomu dodaju brojna proturječja o hrvatskom jeziku i u domaćoj i u stranoj literaturi, bilo je i hrabro, ali i izazovno uzeti hrvatski jezik za predmet svoga istraživanja. Autorica je izvrsno upoznata s relevantnom literaturom i jako se dobro snašla u zaista bogatoj faktografiji, što ponekad nije lako ni domaćemu istraživaču. Impresionira broj bibliografskih jedinica kojima se služila: 686 literaturnih naslova. Tu je još popis 28 hrvatskih rječnika, 64 hrvatske gramatike, 37 tekstnih primjera kojima je ilustrirala svoju razradu određenih pitanja pa je to već dragocjen prilog svakomu istraživaču hrvatske jezične povijesti.

Baveći se hrvatskim jezikom, Barbara Oczkova odmah na početku knjige nastoji definirati svoj predmet – hrvatski jezik. Citirajući u svojoj prvoj rečenici *Istarski razvod* iz 1275. godine u kojem se spominje hrvatski jezik (“pisaše listi jazikom latinskim i hrvackim”), autorica smatra da se unatoč tako starim potvrdama naziva *hrvatski jezik* hrvat-

skomu jeziku osporavala posebnost. Razlog tomu vidi u počecima slavistike koja hrvatski nije definirala kao slavenski jezik. Od Dobrovškoga, oca slavistike, do današnjih dana stalno se provlači osporavanje posebnosti hrvatskoga jezika. Definiciju hrvatskoga jezika nije bilo moguće dati bez pogleda u različite teorije standardnoga jezika. Taj je prvi dio dobra teorijska podloga za daljnju razradu problematike.

Hrvatsko jezikoslovlje još nije riješilo temeljno pitanje: kada počinje standardizacija hrvatskoga jezika. Tek se nakon detaljna prikaza suprotstavljenih mišljenja u ovoj knjizi vidi da su mišljenja toliko udaljena koliko su udaljeni počeci koji se kreću kod citiranih autora u rasponu nekoliko stoljeća, od kraja XV. do sredine XVIII. stoljeća. Ovisno o početku standardizacije, razlikuje se i periodizacija povijesti hrvatskoga jezika.

U trećem se poglavlju autorica bavi genetskom lingvistikom; započinje sa slavenskom etnogenezeom, zatim prelazi na opis oblikovanja južnoslavenske jezične zajednice, dolaska Hrvata na jug, posebice raspravlja o etnonimu Hrvat i teorijama porijekla Hrvata. U opisu triju narječja autorica je dala njihova tipična obilježja i opisala posljedice migracija. To je poglavlje upotpunjeno četirima dijalektološkim zemljovidima, od kojih trima u boji. Ono uvelike dopunjuje znanje o hrvatskom jeziku i osobito je korisno za strance.

U idućim poglavljima Barbara Oczkova razrađuje središnju temu ove knjige: povijest hrvatskoga književnoga jezika. Kao svojevrsan uvod toj složenoj temi daje pregled pismenosti u Hrvata do kraja XV. stoljeća, u kojem se vrlo

dobro snalazi s obzirom na njegovu višeslojnost i što se tiče jezika (crkvenoslavenski, latinski, te počeci čakavskoga i štokavskoga književnoga idioma) i što se tiče pisama (glagoljica, cirilica, latinica). I to je poglavlje ilustrirano zemljovidom.

Autorica dalje kronološki prati razvoj hrvatskoga književnoga jezika na osnovi svih triju narječja, pa se zapravo može govoriti o trima književnim jezicima, o svakom s njegovim posebnostima, ali i o međusobnoj isprepletenosti. Kad se uzme u obzir i politička rascjepkanost hrvatskoga teritorija, što autorica nije ispustila iz svoga znanstvenoga zanimanja, tada se dobiva vrlo složena slika hrvatskih zemalja i jezika u njima. Poljska se kroatistica nije izgubila u toj zamršenosti. Dapače, izvrsno poznaje i prostor, i vrijeme, i prilike, i kulturu koja se tu razvijala.

Izborom reprezentativnih ulomaka starih hrvatskih tekstova, koji ponekad više govore o nekom razdoblju nego bilo koji današnji jezikoslovni tekst (npr. Veberov tekst iz *Brusa jezika* o zagrebačkoj filološkoj školi), iznošenjem najtipičnijih jezičnih obilježja pojedinoga razdoblja i zemljovidom jezičnih prilika na kraju svakoga razdoblja Oczkova ne niže samo gole podatke nego slaganjem mozaika, minuciozno kockicu po kockicu, pred čitateljevim očima stvara jednu sliku bogatu uzročno-posljedičnim činjenicama povezanim i isprepletenima te se kao autorica pokazuje izvrsnom poznavateljicom i “vanjske” i “unutrašnje” hrvatske jezične povijesti. Premda je toliko raznolikosti i rascjepkanosti u toj povijesti (protestantska književnost u Istri, čakavska, kajkav-

ska, štokavska književnost, ozaljski krug, bosanska književnost sa svojim književnim izrazima), jasno se u XVIII. stoljeću svi ti manji tokovi slijevaju u dva veća: kajkavski i štokavski, a 30-ih godina XIX. stoljeća nadjačava štokavski. I sve na kraju izgleda jednostavno i logično, Hrvati imaju jedan književni jezik na štokavskoj dijalektnoj osnovi izgrađivan prije toga stoljećima i obogaćivan tronarječnim prožimanjima. No, dalja povijest sve je prije drugo nego jednostavan razvojni put.

Autorica dalje daje naglasak na normiranje i kodificiranje jezika u XIX. stoljeću, na različite poglede na književni jezik iz čega su i nikle filološke škole. Nezaobilazna je tema i Bečki književni dogovor 1850. godine. Pravopisne primjere iz vremena poslije dogovora koje autorica navodi, a koji su u suprotnosti s dogovorom, jasno ocrtavaju i njezino stajalište o njem.

Konvergentne silnice koje su djelovale u XX. stoljeću na hrvatski standardni jezik Oczkova promatra kao posljedicu povijesnih okolnosti. Činjenice pokazuju da su pokušaji zbližavanja hrvatskoga i srpskoga jezika uvijek nailazile na otpor i da nikad nije funkcionirao nekakav jedinstven jezik. Autorica kamerom objektivnoga snimatelja pokazuje podatke kloneći se kao istinski znanstvenik svake jednostranosti. Prikazujući noviju povijest hrvatskoga jezika, ona citira i suprotstavljena mišljenja i ne nastoji čitatelju sugerirati samo jedno. Pogotovo je to važno u prikazu najnovije povijesti, u kojoj je i nezaobilazno pitanje budućnosti hrvatskoga standardnoga jezika, ali i pitanje jezika kao glavnoga obilježja nacional-

noga identiteta koje je za Hrvate veoma važno upravo zbog povijesnoga iskustva. Autorica ne prešućuje činjenicu da se jezičnim problemima posljednjih godina prilazilo previše emotivno, što i ne čudi s obzirom na ispolitiziranost jezika u bivšoj državi. Budući da u govornom jeziku uporabna norma znatno prevladava nad kodifikacijskom, njezin je ispravan savjet da bi u procesu kodifikacije jezika uzus trebao biti više zastupljen. Zanimljiv je pogled u budućnost koja će pokazati hoće li uzajamno razumijevanje među govornicima standardnih jezika na ovim prostorima biti i nadalje moguće ili neće. To, naravno, ostaje otvoreno pitanje. Ostaju još neka otvorena pitanja na koja kroatistika treba dati odgovor. Ova je knjiga povod da se zapitamo još jednom o počecima standardizacije hrvatskoga jezika, o periodizaciji njegove povijesti, zatim da preispitamo što se dogodilo s hrvatskim jezikom na kraju XIX. stoljeća (je li to zaista bio neprirodni prijelom), ali i pri kraju XX. stoljeća (je li se tada “raspao srpskohrvatski”), odnosno je li se u objema smjenama stoljeća dogodila smjena normi i je li opravdano sada govoriti o restandardizaciji u tim dvama razdobljima. Istraživanja bi ubuduće trebala biti lišena ideologema i mitologema, a temeljena što više na znanstvenoj objektivnosti, kao što je to ova knjiga.

Na koricama poljskoga izdanja nalazi se Bašćanska ploča, simbolički početak pismenosti u Hrvata. Nije bilo lako pratiti višestoljetni složeni put razvoja hrvatskoga književnoga jezika, ali je autorica svoga čitatelja uspješno dovela do naših dana. U zadnjem su, jedanaestom poglavlju obrađeni nestandardni

hrvatski književni idiomi u Hrvatskoj i izvan Hrvatske: književni idiomi izrasli na narječjima, gradišćanskohrvatski književni jezik i književni jezik bačkih Bunjevaca. Kao što bijaše na početku, tako i danas postoji više književnih idioma. To bogatstvo traži vrsne istraživače, a takva je upravo poljska znanstvenica, u što smo se uvjerali čitajući njezinu knjigu.

Knjiga *Hrvati i njihov jezik* Barbare Oczkove najpotpunija je i najujednačenija povijest hrvatskoga jezika s obzirom na obrađena poglavlja. Da bismo razumjeli suvremenost, moramo poznavati povijest. Stoga se slažemo s autoricom koja u uvodu kaže: “Suvremenost hrvatskoga jezika skrivena je u njegovoj povijesti zbog toga što su problemi povezani s njegovim sadašnjim funkcioniranjem uvelike uvjetovani njegovom prošlošću.”

Budući da je i danas u slavistici mnoštvo različitih mišljenja, pa i vrlo oprečnih o južnoslavenskoj jezičnoj karti, budući da je knjiga na poljskom bila nedostupna hrvatskim čitateljima, svakako je velik dobitak njezin prijevod jer je zaista objektivan znanstveni pogled izvana. Vjerujemo da će naći širok krug korisnika među studentima slavistike i kroatistike, među jezikoslovcima, ali i među svima onima, a takvih je puno, koji žele na jednom mjestu naći podatke o hrvatskom jeziku i njegovoj povijesti. Riječ je o višeslojnoj knjizi; ona je i povijest razvoja hrvatskoga književnoga jezika, i povijest sporova oko toga razvoja, i povijest krotističkih dostignuća u istraživanju vlastitoga jezika.

Branka Tafra